

Верховний
Суд

Стандарти справедливого судочинства у справах про відшкодування шкоди

Євген Петров

суддя Верховного Суду

Як відшкодовується шкода: форми і способи

Історично склалися різні форми відшкодування шкоди, заподіяної внаслідок воєнних дій. Це, наприклад, **контрибуція** (вилучення майна або примусові платежі на користь держави-переможця у війні), **репарація** (одна з форм матеріальної відповідальності, яка настає для суб'єкта міжнародного права за збитки, завдані іншому суб'єкту міжнародного права внаслідок правопорушень, до яких безпосередньо належить і війна; характер та обсяг репарацій залежать від завданих збитків), **конфіскація, реституція, субституція**, які так чи інакше застосовувалися після завершення збройної агресії.

Таким чином у певній мірі у питанні відшкодування утвердився **примат міжнародного права над національним, а тому і внутрішньодержавним цивільним правом.**

Сума збитків завданих військовою агресією :

Згідно даних Київської школи економіки прями збитки - 155 млрд.дол.

Статистичні дані щодо розгляду зазначеної категорії спорів (рішення винесено)

Всього 614 в судах першої інстанції, з них цивільне - 366, господарське - 248;

В апеляційних судах – 17, з них цивільне – 15, господарське - 2.

Висновки суду про задоволення:

а) повністю : цивільне – 167, господарське – 223;

б) частково: цивільне – 148, господарське – 18;

в) відмовлено: цивільне – 51, господарське - 7

Реєстр збитків, завданих агресією Російської Федерації проти України (RD4U), оголошує про відкриття прийому заяв про відшкодування збитків, спричинених російською агресією.

Реєстр прийматиме заяви від людей, бізнесу та держави Україна стосовно більш ніж 40 категорій шкоди, включаючи втрату життя, тілесні ушкодження, тортури та сексуальне насильство, примусову депортацію, втрату майна та іншу економічну шкоду, а також шкоду, завдану історичній та культурній спадщині та навколишньому середовищу.

Реєстр збитків починає свою роботу поетапно. З 2 квітня 2024 року розпочнеться прийом заяв в одній категорії – **пошкодження або знищення житлової нерухомості**.

З перших днів можливість подання заяв до Реєстру матимуть ті, хто звертався з заявою про пошкоджене чи знищене майно за програмою «єВідновлення», зафіксував шкоду в Реєстрі знищеного та пошкодженого майна та отримав Акт огляду від місцевої влади. Але вже за кілька тижнів подати заяву зможе кожен власник зруйнованого житла – в тому числі й на тимчасово окупованих територіях.

Великою Палатою Верховного Суду було розглянуто категорії справ

- 1) про відшкодування Державою Україна в особі КМУ завданої терористичним актом майнової шкоди (у розмірі реальної вартості майна) через пошкодження об'єкта комерційної нерухомості на підконтрольній Україні території в м. Маріуполі (постанова ВП ВС від 4 вересня 2019 року у справі №265/6582/16-ц (може стягуватись компенсація за невиконання позитивного обов'язку));
- 2) про відшкодування Державою Україна в особі КМУ, НБУ майнової шкоди (у розмірі реальної вартості майна), завданої підприємству внаслідок викрадення належного товариству обладнання на території, де проводилась АТО (постанова ВП ВС від 22 вересня 2020 року у справі № 910/378/19 (доводи про невиконання позитивного обов'язку не є застосовними у цих правовідносинах));
- 3) про відшкодування Державою Україна моральної шкоди, завданої смертю матері, що настала внаслідок терористичного акту на непідконтрольній Україні території, де проводилась АТО (постанова ВП ВС від 12 травня 2022 року у справі №635/6172/17 (не доведено порушення Україною своїх обов'язків, Україна не здійснювала ефективний контроль на території, де відбулась стверджувана подія).

До травня 2022 року почала закріплюватися судова **практика про задоволення позовів** фізичних осіб до держави України в особі Кабінету Міністрів України про відшкодування моральної шкоди, завданої смертю фізичної особи чи здоров'ю у період проведення антитерористичної операції.

Проте судова практика змінилася. Велика Палата Верховного Суду 12 травня 2022 року, розглядаючи справу №635/6172/17, скасовуючи рішення попередніх інстанцій та ухвалюючи нове рішення про відмову в задоволенні позову до нашої держави, дійшла правового висновку, що держава Україна не несе безумовної відповідальності перед потерпілим внаслідок кримінального правопорушення, вчиненого в Україні.

14.04.2022 Касаційний цивільний суд розглянув касаційну скаргу на зупинення провадження у справі на час виконання доручення щодо вручення запиту на згоду РФ у справі №308/9708/19 про відшкодування шкоди, завданої агресією РФ.

У постанові КЦС зазначає проте, що виконання вимог ЦПК щодо виконання доручення про вручення запиту на згоду РФ розгляду судом України цивільної справи не має виконуватись, оскільки суд України має право ігнорувати імунітет РФ та розглядати справи про відшкодування шкоди, завданої фізичній особі в результаті збройної агресії РФ, за позовом, поданим до РФ.

Ризики:

1. **Імунітет:** суд посилається на Конвенції про імунітет держав, які *не були ратифіковані* ані Україною, ані РФ. Відповідно не можуть бути застосовані до РФ. Питання визнання таких рішень Європейською спільнотою.
2. **Порушення змагальності процесу:** неповідомлення рф про розгляд справи в порушення норм процесуального права.
3. **Виконання рішення:** немає механізму примусового виконання рішення.
4. **Перенавантаження судової системи:** Аналогічні позови перезавантажать національну судову систему однотипними безперспективними позовами. Альтернативою є адміністративний механізм.

В Експертному звіті про засоби правового захисту та механізми відшкодування збитків особам, які постраждали від війни в Україні, станом на листопад 2023р., який підготовлено в рамках проєктів Ради Європи, зазначені **наступні висновки:**

➤ виключну правову проблему у справах загиблих та поранених осіб, внаслідок артилерійських обстрілів в період проведення на території Донецької та Луганської областей АТО та ООС за період квітня 2014-24 лютого 2022р, щодо отримання ними від держави компенсації моральної шкоди, пов'язаною з пораненням і невиконання державою Україна своїх позитивних обов'язків, передбачених ст.2 Конвенції, обумовлює наявність великої кількості справ на розгляді судів першої та апеляційної інстанції, Касаційного цивільного суду та необхідності формування єдиної правозастосовної практики у вказаних справах, яка буде відповідати стандартам європейського права з питань прав людини;

➤ механізми надання допомоги були запроваджені на основі нормативно-правових актів України, передусім законів і постанов Кабінету Міністрів. Ці механізми стосуються шкоди і збитків, завданих у наслідок тих самих дій Російської Федерації, які потенційно можуть призвести до виникнення в останньої зобов'язань нести міжнародну відповідальність. Але ці механізми засновані на зобов'язаннях України (зокрема, відповідно до Європейської конвенції) задовольняти потреби своїх громадян у зв'язку з надзвичайною ситуацією, яку спричинила агресія Російської Федерації проти України;

➤ для цивільного правосуддя та інших засобів судового захисту буде корисним ретельно проаналізувати судову практику, пов'язану з механізмом(ами) підтримки постраждалих, обсягом зобов'язань України щодо відшкодування збитків. Було б **доцільно переглянути судову практику, пов'язану зі скасуванням(державного) імунітету Російської Федерації, у контексті внутрішньодержавних процедур.**

Стандарти цивільного процесу з розгляду позовів до країни-агресора

Мінімальні стандарти судового процесу мають забезпечувати передусім справедливість такого провадження через:

1. Безумовне забезпечення змагальності та диспозитивності судового процесу з вирішення позовів до країни агресора
2. Забезпечення юридичного представництва професійним адвокатом інтересів країни-агресора у суді, який має призначатися судом з використанням існуючих механізмів надання безоплатної правової допомоги
3. Забезпечення доступності (дійсного отримання) для відповідача інформації про такі позови та про надані стороною докази на його обґрунтування
4. Забезпечення перекладу на одну з мов міжнародного спілкування позову та основних доказів, а також надання можливості отримати електронні копії документів, наданих позивачем
5. Здійснення сповіщення сторони відповідача про позовні претензії громадян України через треті країни, міжнародні організації або, що вже використовується, через посольства РФ у третіх країнах. Отримання таким самим шляхом копій постановлених рішень з таким самим перекладом
6. Дотримання таких стандартів доказування у цій категорії спорів, які відповідатимуть повній реалізації принципу достатності доказів, а не ймовірності доказів
7. Гарантування апеляційного та в окремих випадках касаційного перегляду рішень судів I інстанції у такій категорії спорів як результат призначення судом представника відсутньої сторони

Стандарти відправлення правосуддя у такій категорії спорів

1. У всіх провадженнях за позовами до країни-агресора має бути забезпечена критична оцінка позиції правової та доказової позивача з такою метою і таким рівнем наполегливості, аби не допустити знецінення самої сили судового акта Української держави
2. Стандарти доказування: позивачі та суди мають диференціювати факти, які підлягають доказуванню, та загальновідомі факти
3. Забезпечення безсторонності українського суду: питання, яке турбує іноземних суддів. Суддя, який сам постраждав від збройної агресії РФ, вочевидь не може вважатися безстороннім, що врешті-решт підірве легітимну силу рішення суду. У негативному сприйнятті рішення українського суду в остаточному підсумку не зацікавлений позивач та країна в цілому
4. Перевага якості судового процесу над його швидкістю
5. Високий стандарт правосуддя має бути дотриманий

Підсудність спорів до країни-агресора

Підсудність спорів до країни-агресора

1. Щодо відшкодування шкоди, завданої пошкодженням, знищенням нерухомого майна, – судом за місцем його розташування або судом за зміненою підсудністю
2. Щодо відшкодування шкоди, завданої пошкодженням, знищенням рухомого майна, – судом за місцем заподіяння шкоди або судом за зміненою підсудністю; проте, не судом за місцем розташування колишнього посольства країни-агресора в місті Києві
3. Щодо відшкодування шкоди, заподіяної каліцтвом, іншим ушкодженням здоров'я або смертю, – можуть пред'являтися:
 - за зареєстрованим місцем проживання чи перебування позивача або судом за зміненою підсудністю
 - або за місцем заподіяння шкоди

Недоліки українського законодавства, які потрібно невідкладно усунути з метою створення умов для вирішення такої категорії спорів

1. Запровадити у ЦПК України та інших процесуальних кодексах загальні правила про розгляд судових справ у порядку заочного провадження з обов'язковим призначенням в окремих категоріях таких спорів (зокрема й в разі пред'явлення позову до країни-агресора) за рішенням суду адвоката відсутньої сторони відповідача
2. Невідкладне схвалення ВРУ закону про обмеження юрисдикційного імунітету іноземної країни – країни-агресора у спорах з громадянами України, українськими юридичними особами
3. Визначення і запровадження дієвого механізму сповіщення сторони відповідача – країни-агресора – у такій категорії спорів
4. В окремому законодавчому акті має бути передбачено не тільки представництво інтересів відповідача, а й надання коштів позивачу на сповіщення відповідача, переклад матеріалів

Як висновок по справах:

1. Як для судів України, так і будь-якого міжнародного суду основоположним буде встановлення причинно-наслідкового зв'язку між винними діями країни-агресора та наслідками, що настали, тобто заподіяною шкодою.
2. Під час розгляду подібних справ судами визнається загальновідомою обставина порушення російською федерацією статуту ООН, Загальної декларації прав людини, Будапештського меморандуму (п.п. 1,2), Гельсінського заключного акту наради по Безпеці та співробітництву в Європі від 1 серпня 1975 року, договорів, укладених між Україною та росією
3. Наразі немає ефективного механізму виконання рішення українського суду щодо відшкодування шкоди рф. Міжнародні суди і трибунали також мають обмежену компетенцію і не пропонують ефективного механізму виконання рішень. Тому опрацьовується укладення багатосторонньої міжнародної угоди для запровадження відповідних механізмів ефективної реалізації права на відшкодування.
4. Дотримання таких стандартів доказування у цій категорії спорів, які відповідатимуть повній реалізації принципу достатності доказів, а не ймовірності доказів. У всіх провадженнях за позовами до країни-агресора має бути забезпечена критична оцінка правової та доказової позиції позивача з такою метою і таким рівнем наполегливості, щоб не допустити знецінення самої сили судового акта Української держави

Як висновок по справах:

5. Для міжнародної правові спільноти важливо, щоб було безумовне забезпечення змагальності та диспозитивності судового процесу з вирішення позовів до країни-агресора (думати про повідомлення!!!)
6. Забезпечення безсторонності українського суду: питання, яке турбує іноземних суддів.
7. Високий стандарт правосуддя має бути дотриманий, перевага якості судового процесу над його швидкістю

Правове регулювання :

Закон України «Про компенсацію за пошкодження та знищення окремих категорій об'єктів нерухомого майна внаслідок бойових дій, терористичних актів, диверсій, спричинених збройною агресією Російської Федерації проти України, та Державний реєстр майна, пошкодженого та знищеного внаслідок бойових дій, терористичних актів, диверсій, спричинених збройною агресією Російської Федерації проти України»

—
Верховний
Суд

Дякую за увагу!